

Beata
LANGER **Wschodnie i białostockie jednodniówki
okresu międzywojennego.**

Jadwiga Sadowska, Katarzyna Zimnoch
*Jednodniówki na terenie województwa
białostockiego i województw wschodnich
(nowogródzkiego, poleskiego, wileńskiego,
wołyńskiego) Drugiej Rzeczypospolitej*
Białystok 2017, 308 s.

Ephemeral single issues published in Eastern Poland and
Białystok in the interwar period
A Review of Jadwiga Sadowska and Katarzyna Zimnoch,
*Jednodniówki na terenie województwa białostockiego
i województw wschodnich (nowogródzkiego, poleskiego,
wileńskiego, wołyńskiego) Drugiej Rzeczypospolitej* [Single
Issues from the Voivodship of Białystok and Other Eastern
Voivodships (Nowogródek, Polesie, Wilno, Volhynia)
Published in 1918–1939], Białystok 2017

Badacze zajmujący się tematyką Kresów Północno-Wschodnich okresu Polski międzywojennej wskazują, że obszar ten cechował się pewną odmiennością na tle pozostałych dzielnic kraju. Marek Koter, poruszając zagadnienia kresów w obrębie geografii politycznej, wskazywał na ich oddalenie od centrum państwa i odległość od ośrodków władzy¹. Peryferyjność, odległość i pewna egzotyczność w odbiorze mieszkańców Polski centralnej i zachodniej charakteryzowała więc ziemie wschodnie².

W zasobach większości bibliotek ukierunkowanych na dokumentowanie możliwie największej i najszerzej liczby źródeł, specjalne miejsce zajmują jednodniówki, określane też jako efemerydy. To niezwykle interesujący typ publikacji, często o wyglądzie broszury. Książnice przechowują je w różnych agendach, najczęściej w kolekcjach obejmujących dokumenty życia społecznego, czasopisma lub wydawnictwa zwarte, co niewątpliwie utrudnia statystykę i precyzyjne określenie liczebności jednodniówek w całości zasobów. Opracowanie tego typu dokumentów sprawiać może trudność, zwłaszcza gdy materiał zakwalifikowany jest jako druk zwarty lub ciągły.

¹ M. Koter, *Kresy państwowe — geneza i właściwości w świetle doświadczeń geografii politycznej*, [w:] *Kresy — pojęcie i rzeczywistość: zbiór studiów*, red. K. Handke, Warszawa 1997, s. 18.

² E. Kirwiel, *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939: oblicze polityczne*, Lublin 2011, s. 24; R. Wapiński, *Kształtowanie się wyobrażeń o ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w latach 1921–1939*, „Kwartalnik Historyczny” 1993, nr 4, s. 196.

Warto w tym miejscu przywołać odpowiedniki terminu *jednodniówka* wyrażone w językach obcych: *efemerida* (ros.); *Ephemeride*, *Eintagsblatt* (niem.); *ephemeris* (ang.) czy *éphemeride* (fr.)³, zaś w ukraińskim, białoruskim i litewskim brzmią kolejno: *odnodniwka*, *adnadeŭka*, *vinekartinis leidinys*. Większość źródeł definiujących jednodniówki wskazuje na ich charakter okolicznościowy. Wydaje się, że dość obszerna propozycja definicji tego druku zawarta w *Encyklopedii wiedzy o książce* nie traci na swojej aktualności:

Jednodniówka, wydawnictwo o charakterze okolicznościowym opublikowane przez zespół osób dla upamiętnienia jakiegoś wydarzenia. Pod względem wydawniczym znajduje się na pograniczu druków zwartych i ciągłych: ma postać czasopisma, ale najczęściej ukazuje się jednorazowo. Czasem szereg jednodniówek wydanych pod różnymi tytułami przez ten sam zespół zapoczątkowuje czasopismo lub zastępuje je⁴.

Jednodniówki należą więc do grupy publikacji niejednorodnych, zaliczane są do druków ulotnych i okolicznościowych, najczęściej określanych mianem dokumentów życia społecznego. Wśród wymienionej przez Anetę Firlej-Buzon ponad setki różnych typów dokumentów życia społecznego pojawia się także jednodniówka⁵. Nietypowy charakter tych druków powoduje, jak już wspomniano, problemy z opracowaniem formalnym jednodniówek, będących publikacjami z pogranicza wydawnictw zwartych oraz ciągłych⁶. Ich okolicznościowy charakter wyraża się przede wszystkim w dokumentowaniu bieżących wydarzeń, ważnych dla określonej grupy odbiorców.

Badania nad jednodniówkami ziem województw wschodnich oraz województwa białostockiego nie doczekały się jak dotąd pełnego omówienia. Dotychczasowe publikacje, dotyczące prezentowanych druków to przede wszystkim bibliografie oraz

³ E. Dombek, *Potyczki bibliografa czyli bibliografia od kuchni*, Warszawa 2015, s. 71.

⁴ *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, s. 1067. Pozostałe często cytowane przez badaczy definicje podają następujące źródła: *Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego*, Wrocław 1976, s. 146; *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Wrocław 1976, s. 111; *Podręczny słownik bibliotekarza*, oprac. G. Czapnik, Z. Gruszka przy współpracy H. Tadeusiewicz, Warszawa 2011, s. 87; B. Kalisz, *Słownik wydawcy*, Warszawa 1997, s. 82. Również internetowa encyklopedia Wikipedia definiuje omawiany termin, a ostatnia modyfikacja hasła nastąpiła w marcu 2017 roku; zob. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Specjalna:Wk%C5%82ad/91.220.103.101> (dostęp: 15.06.2018).

⁵ A. Firlej-Buzon, *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce bibliotekarskiej w Polsce*, Warszawa 2002, s. 182. Wśród dokumentów życia społecznego badaczka wymienia między innymi: afisze, ulotki, bilety różnego typu, broszury, reklamówki, pocztówki, papiery wartościowe, znaczki pocztowe i inne.

⁶ Zob. K. Jamrozik, E. Korczyńska-Derkacz, *Jednodniówka jako przedmiot badań i źródło wiedzy praktycznej (na wybranych przykładach jednodniówek z okresu międzywojennego) = One day's paper as a topic of researches and source of practical knowledge (based on chosen documents from the interwar period)*, [w:] *Dokumenty życia społecznego w badaniach i praktyczne ich wykorzystanie. Materiały z ogólnopolskiej konferencji „Dokumenty życia społecznego w badaniach i praktyczne ich wykorzystanie”*, Wrocław, 6–7 października 2016 r., [red. A. Firlej-Buzon], Warszawa 2017, s. 32.

katalogi jednodniówek znajdujących się w zbiorach konkretnych ksiąźnic, zaś szczegółowe badania efemeryd z okresu międzywojennego najczęściej ujmowały wybrane ich aspekty. Najszerzą informacją o jednodniówkach obejmujących również omawiany okres przygotowała Biblioteka Narodowa, która wydała w 2014 roku szesnasty tom *Bibliografii polskiej 1901–1939*, poświęcony właśnie efemerydom⁷.

Wśród katalogów bibliotecznych w całości poświęconym tylko tym drukom znajdują się: *Jednodniówki w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej: katalog* (2005); *Drugi do niepodległości: jednodniówki w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej* (2005); *W obronie niepodległości: jednodniówki poświęcone wojnie polsko-rosyjskiej 1919–1920 w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej: katalog* (2006); *Korpus Ochrony Pogranicza: jednodniówki w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej* (2006); *Jednodniówki w zbiorach Biblioteki Śląskiej* (2012).

Jak widać, większość wymienionych katalogów oparto na zasobach Centralnej Biblioteki Wojskowej. Pozostałe, niezbyt liczne opracowania, obejmujące wybrane problemy związane z jednodniówkami przybrały formę artykułów publikowanych w czasopismach oraz wydawnictwach zbiorowych⁸. Wśród nich znaczące miejsce zajmują prace Małgorzaty Korczyńskiej-Derkacz dotyczące jednodniówek związanych ze Lwowem, harcerstwem, szkolnictwem i wojskowością. O jednodniówkach poruszających tematykę morską oraz o drukach krakowskich z lat 1923–1939 z perspektywy cenzury pisał Adam Ruta. Szerokie natomiast omówienie materiałów krakowskich z lat 1918–1939 zaproponował Jacek Lachendro. Drukami związanymi ze strażactwem Podlasia i Mazowsza zajmował się Arkadiusz Kołodziejczyk, ujmując w swojej pracy również efemerydy z okresu międzywojennego. Z kolei krakowski badacz Krzysztof Woźniakowski zajmował się jednodniówkami wileńskimi.

Z uznaniem zatem należy się odnieść do publikacji *Jednodniówki na terenie województwa białostockiego i województw wschodnich (nowogródzkiego, poleskie-*

⁷ *Bibliografia polska 1901–1939*, t. 16, *Jednodniówki: A–Z*, red. E. Dombek, H. Machnik, Warszawa 2014.

⁸ M. Korczyńska-Derkacz, *Polskie jednodniówki okresu międzywojennego jako źródło informacji o życiu młodzieży akademickiej Lwowa (ze zbiorów Biblioteki Narodowej)*, [w:] *Kraków – Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 9, cz. 2, red. H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik, Kraków 2009, s. 205–208; ta ż, *Lwowskie jednodniówki jubileuszowe z lat 1901–1939 źródłem wiedzy o historii miasta i regionu*, [w:] *Kraków – Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 10, red. H. Kosętko, G. Nieć, Kraków 2011, s. 233–244; A. Ruta, *Jednodniówki Ligi Morskiej i Kolonialnej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2007, z. 20, s. 285–297; tenże, *Jednodniówki w systemie krakowskiej cenzury w latach 1923–1939*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2013, nr 2, s. 1967–188; J. Lachendro, *Jednodniówki w województwie krakowskim w latach 1918–1939*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2004, z. 2, s. 49–75; A. Kołodziejczyk, *Jednodniówki strażackie Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*, [w:] *Prasa podlaska w XIX wieku: szkice i materiały*, t. 2, red. D. Grzegorzczuk, A. Kołodziejczyk, Siedlce 2004, s. 155–165; K. Woźniakowski, *Wileńskie jednodniówki polskojęzyczne z października 1939 r.*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria II” Folia 12 (2002), s. 297–312.

go, wileńskiego, wołyńskiego) *Drugiej Rzeczypospolitej* pióra Jadwigi Sadowskiej i Katarzyny Zimnoch. Pierwsza z wymienionych Auterek ma ugruntowaną pozycję w polskiej bibliologii. W obszarze jej zainteresowań naukowych, jak i doświadczeń praktycznych, znajdują się zarówno zagadnienia języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych, jak i dotyczące problematyki bibliografii czy prasy. Z kolei Katarzyna Zimnoch specjalizuje się w historii książki i bibliotek. Omawianą publikację, sfinansowaną ze środków Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku, ogłosiło drukiem Wydawnictwo tegoż Uniwersytetu. Strukturę książki tworzą: wstęp, siedem rozdziałów, zakończenie oraz pięć obszernych aneksów, w których znalazły się bibliografie jednodniówek z podziałem na województwa: białostockie, nowogrodzkie, poleskie, wileńskie, wołyńskie. Do książki dołączono również spisy tabel i wykresów, wykaz wykorzystanych źródeł, indeks jednodniówek oraz miejscowości. Całość uzupełniono streszczeniem w języku angielskim.

Celem prezentowanej pracy było:

ustalenie stanu liczbowego jednodniówek (spisy bibliograficzne według województw), odzwierciedlenie ich geografii wydawniczej (miejsca wydania), chronologii wydawniczej, zróżnicowania etniczno-językowego (druki polskie i mniejszości narodowych) oraz społecznego (instytucje, organizacje autorsko-sprawcze, wydawcy, adresaci), a także w pewnym stopniu ukazanie profilu tematycznego (s. 14).

Do realizacji wyznaczonych wyżej zadań Autorki wykorzystały wszystkie dostępne polskie źródła bibliograficzne uzupełnione o spisy litewskie, które mogły pomóc w identyfikacji efemeryd i utworzeniu ich szczegółowego zestawienia. Łącznie badaniu poddanych zostało 887 jednodniówek ustalonym dzięki licznym, wskazanym we *Wstępie* źródłom. Baza źródłowa była więc bardzo solidna i tak szeroka jak na to pozwala obecny stan bibliografii.

O zastosowanych metodach badawczych Autorki piszą następująco:

W opracowaniu wykorzystano głównie metodę bibliograficzną. Analiza danych bibliograficznych pozwoliła przedstawić geografie wydawniczą jednodniówek, ich chronologię oraz wydawców i adresatów tych druków. W pewnym stopniu wykorzystano też metodę statystyczną, ukazując liczby i wskaźniki procentowe wydawanych jednodniówek według języka, narodowości, czasu i miejsca (województwa, miejscowości) wydania, zamieszczono też listy rangowe jednodniówek według miejscowości (s. 23).

Przy określaniu przeznaczenia oraz profilu tematycznego jednodniówek omówiono tylko niewielką liczbę badanych materiałów z autopsji, zdecydowana większość powstała w oparciu o adnotacje zamieszczone w piśmiennictwie. Uznając zasadność obranej przez Autorki strategii badawczej, można jednak zasugerować, iż niezmiernie interesujące byłoby w przyszłości szczegółowe zbadanie zawartości tak starannie zebranych i opracowanych druków.

Dobór materiałów do analizy należy uznać za wyczerpujący i w pełni, jak już wspomniano, uzasadniony problemowo. Wyznaczony przez Autorki zasięg terytorialny określony również został precyzyjnie, a przyjętymi kryteriami stał się zarówno ówczesny podział administracyjny, jak również pewna tradycja badawcza zaliczająca do Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej województwa: nowogródzkie, poleskie, wileńskie oraz białostockie (s. 13).

Układ pracy ściśle odpowiada więc zasięgowi terytorialnemu sprecyzowanemu w tytule publikacji. W przypadku badania jednodniówek nazywanych również efemerydami wydaje się niezwykle istotne zasygnalizowanie we *Wstępie* problemów terminologicznych i klasyfikacyjnych tych dokumentów. Typologię badanych druków oparły Autorki na pracy wspomnianej już M. Korczyńskiej-Derkacz⁹, która zaproponowała podział jednodniówek na: dotyczące partii politycznych, związków zawodowych, grup młodzieżowych, środowiska wiejskiego, wojskowych, tematyki wojennej, zagadnień społeczno-kulturalnych, religii, kobiet i sportu.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym *Województwo białostockie i województwa wschodnie (nowogródzkie, poleskie, wileńskie, wołyńskie)* przedstawiona została charakterystyka administracyjna i demograficzno-społeczna omawianych ziem, a także stan oświaty wraz z rozwojem szkolnictwa oraz przejawy aktywności kulturalnej. Kolejne rozdziały (od drugiego do szóstego) prezentują szczegółowe omówienie efemeryd zakwalifikowanych do określonej grupy w danym województwie, dzięki stworzonej na potrzeby pracy typologii, obejmującej jednodniówki wydawane przez: wojsko i organizacje paramilitarno-sportowe, młodzież szkolną i akademicką, przedstawicieli różnych zawodów, partii politycznych i organizacji społecznych, instytucji kultury i literatury, Kościołów i wyznań. Wyodrębniono także grupę efemeryd, które zastępowały tytuły czasopism, było ich ok. 150 (s. 29). Bardzo ciekawie prezentuje się rozdział siódmy analizujący jednodniówki mniejszości narodowych. Spośród wszystkich zebranych efemeryd aż 57,27% to publikacje wydane w innych językach: jidysz, hebrajskim, litewskim, białoruskim, rosyjskim, niemieckim lub dwu- i wielojęzyczne (s. 163). Co ciekawe z obliczeń Badaczek wynika, że najliczniej reprezentowane druki mniejszości narodowych to jednodniówki żydowskie, które stanowiły 37% analizowanych wydawnictw (s. 180). W zakończeniu znajduje się między innymi tabela w układzie chronologicznym zawierająca ogólną liczbę zidentyfikowanych efemeryd. Wyniki pokazują, że najwięcej druków tego typu opublikowano w województwie wileńskim, a najwięcej jednodniówek w ciągu jednego roku wydano w 1938 roku. Badaczki interpretują ten wzrost okresem przedwyborczym do Sejmu i Senatu. Wśród miast, które wydały najwięcej tego typu druków znalazły się Wilno, Białystok i Grodno.

⁹ M. Korczyńska-Derkacz, *Jednodniówki jako typ dokumentów życia społecznego. Zarys problematyki badawczej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo”, nr 27 (2008), s. 135–148.

Analizowana książka niewątpliwie obejmuje swoim zakresem nietłatą tematykę ze względu na dość niewdzięczny materiał do analiz. Jak wspomniano na wstępie jednodniówki mogą być bardzo zróżnicowane i są niezwykle trudne do opracowania. Również stopień ich dostępności nie należy do zadowalających. Jednodniówki dokumentują aktywność społeczności tamtego okresu, stanowią istotne uzupełnienie pozostałych źródeł drukowanych. Synteza, której dokonały Autorki tym bardziej więc zasługuje na wysokie uznanie. Opracowanie zawiera bowiem szczegółowe zestawienia i bogate aneksy bibliograficzne (z wyszczególnieniem jednodniówek dla konkretnych miejscowości), choć niestety odczuwalny jest brak indeksu osobowego, zwłaszcza że, jak zauważa Ewa Dombek:

wśród 5000 pozycji bibliograficznych w zbiorze jednodniówek, które znalazły się w tomie specjalnym *Bibliografii polskiej 1901–1939* [...] wśród redaktorów, ilustratorów, wydawców i autorów zamieszczanych tekstów w opisywanych wydawnictwach znajduje się wiele osób o bardzo i mniej znanych nazwiskach¹⁰.

W konkluzji należy stwierdzić, iż podjęty trud warto byłoby kontynuować, zwłaszcza w zakresie analizy treści wyodrębnionych druków, nie tylko w stosunku do województw wschodnich II Rzeczypospolitej.

---

¹⁰ E. Dombek, *Potyczki bibliografa...*, s. 87.